

Szegedi Tudományegyetem
Történelemtudományi Doktori Iskola
Modernkor Doktori Program

Université de Corse Pascal Paoli
École Doctorale Environnement et
Société
UMR CNRS 6240 (LISA)

Tézisfüzet

**L'inconnu trop familier ? L'image de l'Algérie
et de la Tunisie dans les récits de voyage
hongrois et français méridionaux (1881-1914)**

***

**A jól ismert idegen? Algéria és Tunézia képe
magyar és dél-franciaországi útleírásokban
(1881-1914)**

MIHÁLYI Dorottya

Szeged – Corte
2024

Bevezetés – kutatási célok és a tematika újdonságai

Doktori értekezésünk fő céljaként az 1881 és 1914 között íródott, a gyarmati Algériát és Tunéziát bemutató, magyar és dél-francia utazók tollából származó útleírások összehasonlító elemzését tűztük ki. A kutatás egy olyan tudományos reflexió részét képezi, mely elsősorban az útleírás és az ország-, illetve gyarmatrepresentáció kapcsolatát vizsgálja. Az időszak választását alapvetően három tényező befolyásolta. Egyrészt, a korszakban végbemenő politikai, gazdasági, technikai, infrastrukturális, és eszméletörténeti változások, melyek hozzájárultak az utazási kedv élénküléséhez, az utazások számának megsokszorozódásához, valamint jelentősen átalakították az utazási szokásokat. A turizmus születésével, majd általános szokássá válásával egy új típusú utazó jelent meg, a turista, sajátos nézőponttal és világgéppel. Másrészt, a 19. század végén megfigyelhető változások nem csupán az olvasási szokásokra voltak hatással, hanem a tudásszerzés és átadás folyamatára is. Végezetül, a választott időszak gyarmattörténeti szempontból is kiemelkedő jelentőségű, mivel egyaránt jellemzi a kialakult rendszerek stabilizálódása és a befolyási övezetek növelésének vágya. A gyarmatosító országokban az élet számos területén jelen lévő gyarmatpropaganda lehetővé tette, hogy a gyarmatokról sok esetben mesterségesen kreált, a valóságnál kedvezőbb kép az állampolgárok nagy részéhez eljusson. Nem csupán a gyarmatokról szerzett ismeretek közérthető formában való átadását tartották fontosnak, hanem azt is, hogy a közvéleményt megnyerve egyre nagyobb támogatást szerezzenek az újabb célkitűzések megvalósításához. Az utazások egyaránt hozzájárultak az új területek feltérképezéséhez, megismeréséhez és bemutatásához, valamint a már elfoglalt területek népszerűsítéséhez. Algéria, majd az 1880-as évektől Tunézia, földrajzi adottságainak köszönhetően az egyre nagyobb számban érkező turisták kedvelt úticéljává vált. Egyre könnyebben és gyorsabban megközelíthető, gyorsan fejlődő infrastruktúrájának köszönhetően a turisták igényeit megfelelően kiszolgáló területként nem csupán a Földközi-tenger túlsó partjáról érkező franciákat, hanem a távolabbi országok lakóit is vonzotta, legyen szó Kelet-Európáról, Nagy-Britanniáról vagy akár Amerikáról. Ez, az utazások gyakoriságának és jelentőségének növekedésével jellemezhető kontextus adja doktori kutatásunk keretét.

Jelen munkánkban magyar és francia nyelven megjelent útleírás elemzésére vállalkozunk, mindvégig különleges hangsúlyt fektetve arra a történelmi, társadalmi és kulturális háttérre, melyben az utazások megvalósultak, valamint az útleírások íródtak. Következtetésképpen fontosnak tartjuk, hogy meghaladjuk a választott útleírások tartalmának összefoglalását és elkerüljük az utazás eseményeinek időrend szerinti bemutatását. Tartalmi összefoglaló helyett a szövegben található, kiemelkedően fontos témákra koncentrálunk, azokat

egy útleírás-elemzési módszer segítségével vizsgáljuk. Hangsúlyt helyezünk az utazó személyére, a bejárt útvonalra, az utazás körülményeire, a szövegben bemutatott tájakra és lakókra, valamint az utazók gyarmatokról és gyarmatosításról alkotott képére. Az elemek szisztematikus vizsgálatának célja kettős. Egyrészt segít megismerni az azonos korban keletkezett, azonos területről szóló útleírások felépítését, legfőbb jellemzőit és információtartalmát, másrészt rávilágít a magyar és francia szövegcsoporthoz közti feltételezett különbségekre. Az elemzés lehetővé teszi egyúttal azt is, hogy megvizsgáljuk, miképp járult hozzá az átlagember (esetünkben a turista) a területről alkotott kép kialakulásához, formálódásához; megmutatja továbbá, hogy miként változott az útleírás műfaja a kor elvárásainak hatására. Az összehasonlító elemzés segítségével összegyűjthetjük a mindkét csoportra egyaránt jellemző tulajdonságokat, valamint feltérképezhetjük az esetleges hiányzó elemeket, azokat a témákat, melyek az egyik csoport szövegeiben jelen vannak, de hiányoznak a másiktól, esetleg egyik szövegcsoporthoz sem kerülnek említésre, az olvasóban azonban hiányérzetet kelthetnek.

Az elemzési módszert követve kitüntetett figyelmet szentelünk az utazók származási helyének. Az egyik csoport a gyarmatosító Franciaország déli részéről származik, míg a másik a gyarmatosításból kiszoruló Osztrák-Magyar Monarchia területéről. Az utazók így valamennyien egy periféria lakói: Dél-Franciaországot Párizshoz, a gyarmatosító birodalom fővárosához képest tekintjük perifériának, Magyarországot pedig a fejlettebbnek számító Nyugat-Európához és Ausztriához képest. Feltételezzük, hogy a peremre szorult helyzet mindkét utazócsoportra hatással van, meghatározza világlátásukat és megfigyelési módszereiket is. A származási hely azonban nem az egyetlen összehasonlítási kritérium. Fontosnak tartjuk megvizsgálni, miképp reflektálnak az utazók a két célország eltérő politikai rendszerére. Feltételezzük, hogy a Franciaországhoz csatolt Algériáról és a Tunéziában kialakított protektorátusról némiképp eltérően vélekednek. Érdeklődésünk középpontjában a gyarmatosítás okozta változások megítélése áll: Miképp vélekedtek utazóink az egyre nagyobb mértékű európai jelenlét hatásáról a helyi kultúrákra? Milyen véleményt alkottak a területek „modernizációjáról”, „európanizációjáról”?

A gyarmatokról alkotott kép vizsgálatán kívül jelen munka célja a gyarmati utazások és útleírások működésének tanulmányozása, valamint az átlagember szerepe a propaganda terjesztésében. Az elemzett szövegek keletkezésének ideje egybeesik a turizmus első virágkorával, a bejárt területeken kialakított turista útvonalak pedig egyre inkább alkalmassá váltak a világ minden részéről érkező turisták igényeinek kielégítésére. A jelentős átalakuláson átesett területek egyszerre számítottak távolinak, egzotikusnak, valamint túlságosan

európainak. A helyi kultúrákat az utazók egyre kevésbé eredetinek, sokkal inkább leegyszerűsítettnek, eladhatóvá alakítottak látták. Ennek ellenére – ahogy azt a témával foglalkozó szakirodalom és saját kutatási eredményeink is bizonyítják – az utazók rendre megpróbálkoztak, többnyire kevés sikerrel, az uniformizált kép egyedi bemutatásával, a valódi „Kelet” hangulatának visszaadásával.

Kutatásunk újszerűsége mindenekelőtt a források kiválasztásában rejlik. Figyelmünket kifejezetten a perifériák utazóira helyeztük, valamint célul tűztük ki egy – tudomásunk szerint – eddig feltáratlan szövegcsoporthat, a magyar nyelven, Magyarországon megjelent útleírások összehasonlító és módszeres elemzését. Noha gyarmati, valamint kifejezetten észak-afrikai útleírások tanulmányozásával többen próbálkoztak, a korpusz összeállításánál eddig kevés figyelmet kapott az utazók származási helye. A magyarországi szövegek feltárása és elemzése kétségtelenül árnyalja a korábbi kutatási eredményeket, valamint nemzetközivé teszi a gyarmatkép-alkotással kapcsolatos vizsgálódásokat. A korpusz bevonása ugyanis nem csupán Nyugat-Európa határait lépi át, hanem a 19. századi gyarmatosító hatalmakét is. A magyar útleírások bevonása így lehetővé teszi, hogy megismerjük egy másik nemzet gyarmati kérdéssel kapcsolatos nézőpontját, árnyalhatjuk a gyarmatokról alkotott korabeli képet, Valamint megfigyelhetjük, mennyire törődött egy „nem érintett” nemzet a gyarmatbirodalmak fejlődésével, változásával. A korábban összegyűjtött és tanulmányozott útleírások leginkább a gyarmatosító államok központjaiból, esetünkben párizsi szerzők tollából valók. A kizárólag Dél-Franciaországból származó szerzők leírásai lehetővé teszik a vidéki közvélemény megismerését a gyarmati kérdéssel kapcsolatban. A perifériára szorult utazók leírásainak összehasonlító elemzése pedig hozzájárul ahhoz, hogy megkülönböztethessünk két különböző gondolkodásmódot a 19. század végének egyik legégetőbb kérdéséről.

Elméleti háttér és módszer

Jelenlegi munkánk egy olyan tudományos reflexió részét képezi, melyben az útleírások tanulmányozása nemcsak elfogadott, de erősen támogatott különböző történelmi-, társadalmi- és kulturális kérdések pontosabb megértésének céljából. Az átlagemberek által alkotott szövegek tanulmányozása lehetővé teszi egy személyes, sokáig nélkülözött nézőpont bevonását a kutatásokba. Az útleírások mára szinte elválaszthatatlan részét képezik a gyarmati kérdéssel kapcsolatos gondolkodásnak. A gyarmati világ útleírásait egyértelműen az ismeretátadás egyik legfontosabb eszközének tekintjük, amelyek eleinte egy feltáratlan-, később jelentős átalakuláson áteső területről tudósítottak. A gyarmatosító államok, minthogy maguk is tisztában

voltak a turisták jelentőségével, minden olyan törekvést támogattak, amely segített minél több utazót a területre csábítani és elérni, hogy az állam számára kedvező képet alkossanak. Ennek eredményeként a 19. század végi közvélemény éppannyira tisztában volt a turizmus valódi tétjével, mint a mai. Napjainkban az útleírás-kutatás egy egyre nyíltabbá és őszintébbé váló diskurzus keretein belül végezhető. A gyarmati rendszerekről készült tényfeltáró művek számának növekedése mutatja a törekvést a múlt ezen szakaszának megértésére. Ebbe a megértési/feldolgozási folyamatba illeszkedik kutatásunk, mely az utazásokra, az utazókra és útleírásaikra koncentrálna.

Doktori értekezésünk elsősorban a gyarmatosítás- és az utazástörténetet feltáró szakirodalomra támaszkodik. A korszakot és a gyarmatosítást kutató történészek közül Pierre Singaravélou megközelítését alkalmazzuk leginkább, miszerint az egyes gyarmatokat, területeket egy nagy egészként, egymással folyamatosan összehasonlítva érdemes vizsgálni, ahelyett, hogy egyenként, egymástól elkülönítve tanulmányoznánk őket. Az összehasonlító módszer rávilágít ugyanis az eltérő gyarmati rendszerek működési sajátosságaira, kiemeli azokat. Ez a meglátás jelentős hatással volt az általunk alkalmazott módszer megválasztására, noha célunk nem elsősorban két gyarmati rendszer, hanem azok reprezentációjának összehasonlító vizsgálata volt. Ez a gondolatmenet egyúttal meggyőz minket arról, hogy az összehasonlítás módszere mindenképpen hasznos, újszerű válaszokat adhat az általunk feltett kérdésekre is.

Munkánk során kiemelt jelentőséget tulajdonítottunk a társadalmi és politikai háttérnek, mintegy kiindulópontként viszonyulva hozzá. Ahhoz, hogy az utazásokat és útleírásokat a megfelelő kontextusban tanulmányozhassuk, elsősorban a négy érintett ország (Algéria, Tunézia, Franciaország és Magyarország) történetével foglalkozó szakirodalom volt segítségünkre. Mindamelllett kutatásunk legfontosabb elméleti alapját az utazás és az útleírás történetét vizsgáló munkák alkotják. A Sylvain Venayre által írt *Panorama du voyage* című, átfogó utazástörténeti mű lehetővé tette számunkra, hogy műfaj történeti szempontból megfelelő helyet találjunk a gyarmati útleírások számára. Mint már említettük, az észak-afrikai utazások tanulmányozására számos komoly próbálkozás történt. Az útleírások történeti áttekintéséhez, valamint az algériai és tunéziai gyarmati turizmus kialakulásának, működésének és funkciójának megértéséhez elsősorban Catherine Bertho-Lavenir, Sylvain Venayre, Colette Zytnicki, Habib Kazdaghli, Michèle Salinas, Franck Laurent és Hassan Banhakeia műveire támaszkodtunk. Kutatásaik lehetővé tették, hogy a turizmus és a gyarmati utazások történetéről átfogó ismeretekkel rendelkezzünk, és segítséget nyújtottak abban, hogy milyen módon közelítsük meg a turisták gyarmatokról készült útleírásait. A szövegek elemzéséhez a Szász

Géza által az elmúlt húsz évben fokozatosan kialakított módszert használtuk, kisebb módosításokkal.

Az útleírások elemzésénél figyelembe vettük, hogy a gyarmati útleírások kutatása nem számít új területnek. Ennek ellenére a műfaj sokszínűsége, a megjelent úti szövegek nagy száma indokoltá teszi a kutatás kiterjesztését, mivel új irányok, újfajta kérdések folyamatosan felmerülnek. A gyarmatosítás történetének vizsgálata során kapott új eredmények szintén árnyalhatják az útleírások tartalmát, és szükségessé tehetik azok újraértelmezését és további kutatási irányokat jelölhetnek ki.

Értekezésünk első része az utazások háttérének vizsgálatára koncentrál. Röviden áttekintjük azokat az eseményeket, változásokat, melyek hatással lehettek az utazás körülményeire, valamint befolyásolhatták az utazók látásmódját. Ezután az utazástörténetre helyezük a hangsúlyt, azt vizsgálva, hogy milyen utazási szokások és lehetőségek befolyásolták a gyarmatokra látogatók lehetőségeit. Az útleírások korabeli jelentőségének tanulmányozásához szükségesnek tartottuk az olvasók körének, szokásainak, preferenciáinak vizsgálatát. Az értekezés fő részét a választott források bemutatása és elemzése képezi. Dolgozatunk második részét a dél-franciaországi szövegek elemzése foglalja el, míg a harmadik részben a magyar nyelven megjelent szövegekkel foglalkozunk. A francia és a magyar nyelven megjelent szövegeket eltérő módon kezeltük, amit a szövegek száma és felépítése tett indokoltá. Noha kutatásunk fő célja a sajtóban, valamint könyv formátumban megjelent útleírások összehasonlító elemzése volt, eredeti célkitűzésünket árnyalni kellett, mivel a fellelt források mennyisége és minősége a várttól jelentősen eltért. A francia sajtóban egyetlen útleírást sem találtunk, ez a tény pedig eleve lehetetlenné tette a két szövegcsoporthoz teljes körű összehasonlítását. A francia sajtó esetén így az útleírások elemzése helyett a két célország, Algéria és Tunézia sajtóban elfoglalt helyét vizsgáltuk. A célunk az volt, hogy feltérképezzük, milyen gyakorisággal és részletességgel tudósított a dél-franciaországi sajtó az észak-afrikai gyarmati világot érintő eseményekről. A Nizzában és Marseille-ben fellelt négy francia nyelvű útleírás a vártnál jóval kevesebbnek bizonyult, míg a magyar nyelven megjelent útleírások száma jelentősen meghaladta az általunk feltételezettet. Ez a tény szükségessé tette az eredetileg tervezett összehasonlító elemzés módosítását. Mivel mind a négy szöveg tartalma és szerkezete eltérő, minden esetben kiragadtuk azt az elemet, amely a szöveget leginkább meghatározza. Az így bemutatott francia szövegek viszonyítási pontként szolgálnak a magyar útleírások elemzéséhez. A magyar sajtóban fellelt szövegek száma jóval előnyösebbnek bizonyult, így lehetővé vált az útleírások módszeres elemzése. Ezt a könyv formátumban megjelent útleírások tanulmányozása követte, ez esetben is az általunk használt elemzési módszer segítségével.

Doktori értekezésünk utolsó nagy egységét a kutatás eredményeinek megfogalmazása képezi, és ez az útleírásokban fellelhető különböző „hangokra” koncentrál.

Az elemzés az útleírásokban előforduló, előre meghatározott témákra koncentrál. A hangsúly az utazás körülményeire, a bejárt útvonalra, a városi- és lakatlan tájak leírásban betöltött helyére és szerepére, a helyi lakók bemutatására került. Figyelmet szenteltünk ezen kívül bizonyos kategóriákba nem sorolható témáknak, melyek gyakran kerültek említésre, vagy – épp ellenkezőleg – megjelenésük kivételesnek számít. Az elemzés egyik legfontosabb sajátossága abban rejlik, hogy nem csupán a szövegben felmerülő témáknak tulajdonítunk jelentőséget, hanem a hiányzó információknak is. A hiány ugyanis rávilágít arra, hogy az utazók mit nem találtak fontosnak vagy megosztásra méltónak. Megfigyelhetjük egyúttal, hogy miként járultak hozzá az utazók ahhoz, hogy a valóságnál pozitívabb gyarmat-kép alakulhasson ki.

Noha az útleírás irodalmi műfajként értelmezendő, nem foglalkozunk a szövegek stiláris jellemzőivel, és nem vizsgáljuk azok helyét a kánonban. Az útleírást kizárólag történelmi forrásként értelmezzük, mely esetünkben hozzájárul a gyarmatosítás történetének, különösképpen a gyarmatpercepció alakulásának pontosabb megértéséhez. Mindazonáltal fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy irodalmi műfaj lévén, az útleírásnak mindenképpen figyelembe kell venni az adott kor olvasói elvárásait. Ez pedig szükségszerűen módosítja a szövegek stílusát és tartalmát. Az általunk elemzett leírások döntő többsége nem irodalmi stílusban íródott, hiszen alkotói nem rendelkeztek előzetes irodalmi tapasztalattal. Valamennyien dokumentációs céllal írták le tapasztalataikat, ami eleve kizárja az irodalmiságot, s egyúttal felmenti a kutatókat a szövegek stiláris vizsgálata alól.

Források

A magyar és a francia nyelvű útleírások jelentik a kutatásunk elsődleges forrását. A választási kritériumok a két kiindulási ország esetében eltérőek voltak. A gyarmatosítás perifériáira koncentrálva, francia szövegek esetében kizárólag a Dél-Franciaországból származó utazók leírásait elemeztük, három főbb várost (Nizza, Marseille és Toulouse) és környékét megjelölve. A városok választásánál nem csupán a földrajzi tényezőt vettük figyelembe, hanem azt is, hogy mindhárom terület eltérő sajátosságokkal rendelkezett. Nizza a választott időszak elején mindössze húsz éve tartozott Franciaországhoz, így a területről induló utazók identitásában feltehetőleg másképp jelentkezik az „anyaországhoz” való tartozás. Marseille fontos kikötőváros, mely jelentős hasznot húzott a gyarmati kereskedelemről, így a kezdetektől fogva a gyarmati próbálkozások az egyik legnagyobb támogatója volt. Toulouse földrajzi

elhelyezkedését tekintve teljesen kiszorult a nagyhatalmi próbálkozások ösztönzői közül, egyetemi városként azonban számos értelmiségi utazónak és kulturális eseménynek adott otthont. A francia utazók esetében bevezetett területi korlátozással ellentétben a magyar utazók kapcsán nem állítottunk fel hasonló jellegű kritériumokat. Az ország egészét perifériaként értelmeztük, így valamennyi magyar nyelven megjelent útleírást megfelelőnek tekintettünk.

Azért, hogy a szövegek tartalmát pontosabban értelmezhesük, az útleírásokon kívül többféle „kiegészítő” forrást is bevontunk az elemzésbe. e forráscsoport legfontosabb elemét a korban íródott útikönyvek képzik, melyek digitalizált formában megtalálhatóak a francia nemzeti könyvtár (*Bibliothèque nationale de France*) elektronikus felületén. Felhasználtunk továbbá korabeli könyvtári katalógusokat, hagyatéki leltárokat és elhunyt személyek áruba bocsátott értékeit felsoroló katalógusokat. Az említett listákon szereplő könyvek ugyanis lehetővé tették, hogy – statisztika hiányában – a vidéki lakosság olvasási szokásaira következtessünk.

A koronavírus-járvány hosszú időn keresztül szinte lehetetlenné tette a levéltárakban és könyvtárakban való kutatást. Ennek következtében a szükségesnél nagyobb mértékben kellett az interneten elérhető forrásokra hagyatkoznunk. Sajnálatos módon ez az eljárás jelentősen csökkentette az elérhető anyagok számát. A nehéz körülmények ellenére kutatásunk levéltári anyagokra is támaszkodik, melyeket az *Archives nationales d'outre-mer*-ben, az aix-en-provence-i könyvtár- és levéltárban (*Bibliothèque et Archives municipales*), a *Bouches-du-Rhône* département levéltárában (*Archives départementales des Bouches-du-Rhône*), valamint az *Alpes-maritimes* département levéltárában (*Archives départementales des Alpes-maritimes*) leltünk fel. Franciaországi könyvtári kutatásaink fő színhelyéül a marseille-i városi könyvtár és levéltár (*Bibliothèque et Archives municipales*), a nizzai városi könyvtár (*Bibliothèque municipale*), valamint a szintén Nizzában található, Victor de Cessole nevét viselő XIX. század végi gyűjtemény (*Bibliothèque du Chevalier Victor de Cessole*) szolgált. Ez utóbbi különösképp tanulságosnak bizonyult, mivel az említett időszakban Nizzában kiadott könyvek jelentős részét őrzi, így nem csupán az esetleges források fellelésére, hanem az olvasási szokások rekonstruálására is lehetőséget nyújtott. A magyarországi- és franciaországi kutatásokat kiegészítettük az Osztrák Nemzeti Könyvtárban (Österreichische Nationalbibliothek) található Észak-Afrikát ábrázoló útleírások áttekintésével.

Értekezésünk tizenhét útleírásra támaszkodik. A négy fellelt dél-franciaországi útleírás közül három nyomtatott (Ernest Fallot : *Par delà la Méditerranée. Kabylie – Aurès – Kroumirie* ; Francis Drouet : *Au Nord de l'Afrique : Tunisie – Algérie – Mèlilla – Gibraltar – Tanger : Notes de voyage* ; Marius Bernard : *Autour de la Méditerranée*), míg egy kézirat

formában maradt fenn (Paul Sabatier : *Deux semaines en Tunisie et en Algérie*). A magyar nyelvű szövegek közül hét a sajtóban (Hopp Ferencz : *Téli utazás a földközi-tenger körül fekvő országokban. (Felolvasatott az 1897. évi. decz. 9-diki ülésen)* ; Tornainé Kövér Helén : *Afrikai utirajzok* ; Jankó János : *A Száhel partján. (Előadatott a f. évi október 24-iki ülésen)* ; Erney Jenő : *Magyar hajón Afrikába. Úti vázlatok* ; Szabó József : *Algériáról, különös tekintettel annak alfa-iparára* ; Nendtvich Károly : *Három hónap Afrikában. (1889.)* ; Justh Zsigmond: *Saharai hangulatok* ; József Ágost : *Útiemlékeim Afrikából*), öt pedig könyv formátumban jelent meg (Dr. Lakos Béla : *Algeria és Tunis* ; Dr. Sebők Imre : *A Szaharában* ; Zsigmond János : *Afrika partjairól* ; Tóth Rezső : *Északafrikai kikötők (Tunisztól Tangerig)*, Alvinczy Sándor : *Szaharában. Útirajzok és tanulmányok*. Az útleírások hossza eltérő, egyes szövegek kevesebb, mint tíz oldal terjedelműek, míg a leghosszabb meghaladja az ezer oldalt.

Kutatási eredmények és jövőbeni kutatási irányok

Eredményeink nagy része ellentmond a kutatás kezdetekor megfogalmazott feltételezéseinknek. A magyar nyelvű szövegek száma jelentősen meghaladja az általunk várt mennyiséget, míg a francia nyelvű útleírásoké a vártnál jóval alacsonyabb. A két kiindulási ország helyzetét jellemző egyértelmű különbségek ellenére – néhány apróbb kivételtől eltekintve – megállapíthatjuk, hogy a szövegek tartalma meglepő módon egyezik. Az utazók ugyanazokat az útvonalakat járták be, és hasonló sztereotípiákkal teli képeket festettek. Az egyetlen valódi különbség az útleírások bevezetésében és a területfelfogásban jelenik meg. A francia utazók, egyfajta társadalmi elvárást teljesítve, a gyarmatosítás dicséretével kezdik leírásukat. A magyar utazók ezzel szemben az utazás okának indoklását tartják leginkább fontosnak, mintha tettükről magyarázattal tartoznának az olvasóközönségnek. A franciák a területek megnevezésekor gyakran használják a „miénk” jelzőt. A magyar utazók területfelfogása egészen más. A bejárt területeket (akármennyire limitált útvonalról legyen is szó) rendszerint „Afrikának” tekintik. Ebben az értelemben egy-egy észak-afrikai tengerparti várost az afrikai kontinens egészével azonosítanak. Szintén gyakran használják a „fekete kontinens” jelzőt, a terület egészét jellemző földrajzi-, politikai- és kulturális különbségeket figyelmen kívül hagyva. A francia utazók úti emlékeik végén igyekeznek következtetéseket megfogalmazni, valamint óvatos tanácsokat adni a helyzet javítására, a gyarmatok hosszútávú fenntartására vonatkozólag. Ezzel szemben a magyar útleírásokban gyakran tapasztaljuk, hogy a konklúzió teljes egészében hiányzik. A leírás az utazás egy adott pontján fejeződik be, anélkül, hogy az utazó kísérletet tenne a levont tanulságok összefoglalására. Ezeket a különbségeket

kivéve, az utazó nemzeti hovatartozásától függetlenül valamennyi útleírás tartalma rendkívül hasonló, felületesnek és sematikusnak mondható.

Az általunk elemzett utazók azonos jelenségeknek tulajdonítanak jelentőséget, és tartózkodnak az olyan komolyabb témák megvitatásától, mint a gyarmati rendszer vagy az őslakosokkal való gyakran konfliktusos kapcsolat. Jóllehet néhány kényesebb kérdés említésre kerül a leírásokban (így az őslakosokat gyakran jellemző szegénység, nyomor, vagy a földek kisajátítása), ezek mindössze felületesen kerülnek bemutatásra. A gyarmatosítás árnyoldalairól egy utazó sem mer hosszabb értekezésbe bocsátkozni. Néhány kötelező elem is megtalálható a leírásokban, amik egy „keleties”, „fél-egzotikus”, azonban állandó fejlődésben lévő terület képét festik le.

Az összehasonlító elemzés egyértelműen a hasonlóságokra hívja fel a figyelmünket és a szövegen kívüli tényezők alaposabb átgondolására késztet. A kutatás eredményei bizonyítják, hogy a gyarmatokról alkotott kép a vártnál nagyobb mértékben és területen terjedt el Európaszerte (ha nem világszerte). Az eredmények egyúttal rávilágítanak arra is, hogy a gyarmatosításban való érdekeltség nem feltétlenül befolyásolja az útleírás tartalmát. Ezen kívül megbizonyosodhatunk arról is, hogy a turista leírások kép-alakító szerepe a korban rendkívüli jelentőségű, még az olyan országokban is, ahol a turizmus hagyománya sokkal kevésbé számított elterjedtnek (így például Magyarországon).

A nagy számú turista-útleírást olvasva egyfajta erős hiányérzet fog el bennünket: mintha a szövegek bizonyos értelemben üresek lennének. Az útleírások ugyanis mindössze csekély mértékben egészítik ki egymást. Nagy általánoságban elmondhatjuk, hogy az általuk közvetített kép ugyanazokra a sztereotípiákra épül, a bejárt területet pedig rendkívül leegyszerűsíti. Ennek ellenére a szövegek meggyőző ereje éppen hasonlóságukban rejlik. A nagy számban megjelenő, hasonló képet közvetítő útleírások meggyőző ereje mennyiségüknek köszönhetően igen nagy. A tények folyamatos ismétlése hozzájárult a szerzők hitelességének megőrzéséhez, a sematikus ábrázolás pedig lehetetlenné tette a kedvezőtlen képábrázolást. Így a szövegek könnyedén válhattak a gyarmatpropaganda valóságos, hasznos eszközeivé.

A szövegek elemzése rávilágít egyúttal bizonyos információk teljes hiányára. Olyan fontosnak tartott témák, amelyek a klasszikus útleírások jelentős elemeit képzik, így a politikai berendezkedés, az őslakosok mindennapi élete, a gazdasági- és társadalmi kérdések valójában egyik leírásban sem kerülnek alapos ismertetésre. Ezzel szemben a gyarmatpropaganda által is „veszélytelennek” tartott elemek, mint a táj vagy a közlekedés alapos leírása túlzottan hangsúlyos a művekben. A találkozások úgyszintén hiányoznak az útleírásokból. Az utazók kevés helyivel lépnek kapcsolatba és azok a beszélgetések is korlátozottak (az utazó

nyelvtudása, vagy a beszélgetőpartner társadalmi státusza miatt). Az utazók egyetlen valódi információforrását kizárólag az útikönyvek és a kísérők jelentik. A korabeli útikönyvek célja köztudottan az utazók tetszésének megnyerése volt, így nem tekinthetjük őket semleges információforrásnak. A kísérők pedig – többek között az autentikusság hangsúlyozásának céljából – gyakran nem, vagy csak törve beszéltek az utazók által ismert nyelveket. Az utazók valójában nem, vagy csak igen ritkán tehettek fel kérdéseket és nehezen szerezhettek új információkat, így nem meglepő, hogy a korábbi útleírások tartalmát aligha tudták kiegészíteni. Az útleírások által közvetített kép pedig végeredményben ellenőrzött, átalakított információk halmazává vált, mely, jóllehet tetszést váltott ki az olvasók körében, a valóságot mégsem adhatta át.

Az útleírások megerősítik a kortársak „Keletről” alkotott képét, azonban nem egészítik ki azt. Ez a megállapítás francia és magyar viszonylatban egyaránt érvényes. A művek legnagyobb részét mindkét esetben a lakott és lakatlan tájak leírása tölti ki. Az épületek, romok és „egzotikusnak” ítélt helyek ábrázolásának a tájleírással megegyező szerepet tulajdoníthatunk. Az ország lakói, akiket az utazó leggyakrabban távolról, mozgásban lévő járművekből szemlélt, a táj részeivé váltak. A leírásokból egyértelműen kiderül, hogy utazóink valójában meg sem próbáltak kapcsolatba lépni az őslakosokkal, megelégedtek azzal, hogy távolról szemléljék őket, és csupán kinézetüket írják le. Noha valamennyi utazó hangsúlyozza, hogy személyes hangot szeretne adni útleírásának és kizárólag saját benyomásait tervezi papírra vetni, a valóságban ez egyikőjüknek sem sikerülhetett. Az utazások időtartama minden esetben rövid, melynek jelentős részét a helyváltoztatás tölti ki. A megfigyelés az idő rövidege vagy a jármű mozgása miatt csupán felületes lehetett. Következésképpen a szövegekben sorra megegyező elemek ismétlődnek. Összességében megállapíthatjuk, hogy az utazó, jóllehet áthalad az országon, valójában nem, vagy csak alig lép kapcsolatba vele.

Kutatási eredményeink arról győznek meg bennünket, hogy jelen doktori értekezésünk mindössze egy összetett kutatás kiindulópontja lehet. A jelenlegi korpusz számos további kutatási lehetőséget rejt. A szövegek keletkezésük szerinti időrendi tanulmányozásával megvizsgálhatjuk, hogy fejlődik-e, átalakul-e a műfaj az idő előrehaladtával. Néhány feltárt, de alaposan nem vizsgált szöveg tovább árnyalhatja az útleírásokról eddig alkotott képet. Az utazónők leírásai fontos következtetésekre vezethetnek a két nem esetlegesen eltérő nézőpontjával kapcsolatban. Szükségesnek tartjuk továbbá a szöveg és kép kapcsolatának mélyebb elemzését is. A jelenlegi korpuszt átlépve legfontosabb feladatnak az útleírások információtörténeti tanulmányozását tartjuk. Az elemzett szövegek hasonlósága egyértelművé tette, hogy a határokon átívelő információáramlás kutatása mindenképpen indokolt. A

szövegtörzs több irányba is bővíthető. A korabeli sajtó és a levéltári források mélyebb kutatása további útleírások feltárásához vezethet. Az összehasonlító elemzés eredményeinek árnyalásához érdemesnek tartjuk az osztrák birodalomfél utazói által írt szövegeket bevonni az elemzésbe. A gyarmatokról kialakult kép sematikusságát árnyalhatja az angol turisták által festett kép. Az *Archives nationales d'outre-mer* anyaga alapján számos amerikai utazó is járt a vizsgált országokban. Esetleges útleírásaik egy teljesen újszerű nézőponttal bővíthetnék az eddigi kutatásokat. A földrajzi kereteken változtatva, de az összehasonlító elemzés módszerét felhasználva, érdemesnek látjuk különböző francia befolyási övezetekről készült útleírások vizsgálatát is, mely tovább mélyíthetné a korabeli útleírás szokásokkal, valamint a gyarmat-propagandával kapcsolatos ismereteinket.

Az értekezés témájához kapcsolódó publikációk

- 1) „La contrainte de vitesse comme instrument de non-perception”, in : Timea GYIMESI (szerk.), „*Vitesse-Attention-Perception* », *Acta romanica*, XXX. évf, 2018, 181-189.o.
- 2) „Approcher ou éloigner par la comparaison ? Le cas de deux voyageurs au Maghreb colonial”, in : Ramona MALITA, Ioana-Maria MARCU, Eugenia-Mira TANĂSE (szerk.), *Agapes francophones 2019*, Szeged, JATEPress, 2019, 181-193.o.
- 3) „Renseignements généraux pour touristes vers l’Algérie et la Tunisie dans la deuxième moitié du XIXe siècle”, in : Timea GYIMESI et Eniko SZABOLCS (szerk.), *Dispositifs & Transferts. Littératures et cultures en large et en travers*, *Acta Romanica*, XXXI. évf, 2019, 83-94.o.
- 4) „Les Français en Algérie coloniale : voyage en territoire national ou à l’étranger ?” *Dialogues francophones*, 24. évf, 2020, 153–168.o.
- 5) „Touristes au service de l’État - Le récit de voyage comme un instrument comme l’indifférence coloniale?”, in : *ÉTUDES SUR LA RÉGION MÉDITERRANÉENNE – MEDITERRÁN TANULMÁNYOK*, 30. évf, 2020, 101–114.o.
- 6) „La machine : ami ou ennemi du voyageur ?”, in : *ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS DE ATTILA JOZSEF NOMINATAE ACTA ROMANICA*, XXXII. évf, 2021, 203–213.o.
- 7) „Párhuzamos útleírások : Franciák és magyarok a Magreb-országokban a 19. Század végén”, in : *AETAS Történettudományi folyóirat*, 36. évf., 2.szám, 2021, 126-134.o.
- 8) „Két hét Tunéziában és Algériában : Paul Sabatier utazása az észak-afrikai francia gyarmatokon”, in : *Belvedere meridionale*, 34. évf., 1.szám, 2022, [En ligne], http://www.belvedere-meridionale.hu/wp-content/uploads/2022/01/02_Mih%C3%A1lyi_2022_01.pdf
- 9) „Une représentation du tourisme en Algérie coloniale : Clovis Dardentor de Jules Verne”, in : *VERBUM: ANALECTA NEOLATINA*, 23. évf, 1. szám, 2022, [En ligne], <https://verbum.ppke.hu/index.php/verbum/article/view/300>
- 10) „Az útleírás, mint történelmi forrás?”, in : *Újkor.hu*, 2022, [En ligne], <https://ujkor.hu/content/az-utleiras-mint-torteneti-forras>
- 11) „Olvasási szokások és útleírás olvasás a 19. század végi Franciaországban”, in : *Holdkatlan szépirodalmi és művészeti folyóirat*, 2022, [En ligne], <https://holdkatlan.hu/index.php/rovatok/acta-romanica/11815-acta-romanica-mihalyi-dorottya-olvasasi-szokasok-es-utleiras-olvasas-a-19-szazad-vegi-franciaorszagban>
- 12) „Lire l’Afrique du Nord ? L’image de l’Algérie et de la Tunisie en Hongrie à la fin du XIXe siècle à travers les récits de voyage”, in : *ÉTUDES SUR LA RÉGION MÉDITERRANÉENNE – MEDITERRÁN TANULMÁNYOK*, 33. Évf., 2023, 47-62.o.
- 13) „Le non-dit dans les récits de voyage sur l’Afrique du Nord”, in : Timea GYIMESI (szerk.), „*Paradigmes en littérature. La littérature comme paradigme*”, *ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS DE ATTILA JOZSEF NOMINATAE ACTA ROMANICA*, XXXIII. évf, 2022, 193-206.o.
- 14) „Kit érdekel(t) Észak-Afrika? A Magreb-térség percepciója a dualizmus korának magyar útleírásaiban”, in: *AETAS Történettudományi Folyóirat*, 38. évf., 3. szám, 2023., 93-107.o.